

BADIIY ASARDA OBRAZ VA UNING TURLAR

Ixtiyorjonova Gulafshon Bunyodjonovna

Fargʻona davlat universiteti filologiya fakulteti tojik tili yoʻnalishi 3-bosqich talabasi

ixtiyorjonovag@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy asarda obraz tushunchasi, uning mohiyati va turlari yoritilgan. Obrazlarning ijobiy, salbiy va murakkab koʻrinishlari, shuningdek, personaj, qahramon va xarakter kabi adabiy tushunchalarning oʻzaro farqli jihatlari tahlil qilingan. Badiiy obrazlarning asar gʻoyasini ochishdagi oʻrni va ahamiyati ilmiy asosda koʻrsatib berilgan.

Kalit soʻzlar: badiiy obraz, personaj, qahramon, xarakter, ijobiy obraz, salbiy obraz, adabiyotshunoslik, badiiy tahlil.

Badiiy adabiyot inson hayotini, uning ichki kechinmalari va tashqi faoliyatini aks ettiruvchi muhim sanʼat turidir. Har qanday badiiy asarning asosini obrazlar tashkil etadi. Obraz — bu muallif tomonidan yaratilgan badiiy timsol boʻlib, u orqali hayotiy voqelik, inson xarakteri va ijtimoiy munosabatlar ifodalanadi.

Adabiyotshunoslikda obraz masalasi eng muhim va murakkab tushunchalardan biri hisoblanadi. Chunki asarning gʻoyaviy mazmuni, estetik qiymati va taʼsir kuchi aynan obrazlar orqali ochib beriladi. Muallif oʻz fikrini, qarashlarini, hayot haqidagi xulosalarini obrazlar vositasida ifodalaydi. Shu sababli obrazlarni toʻgʻri anglash va tahlil qilish badiiy asarni chuqur oʻrganishning asosiy shartlaridan biridir.

Badiiy obrazlar turli koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Ular xarakteri, vazifasi va ifodalanish uslubiga koʻra bir necha turlarga ajratiladi. Masalan, bosh qahramon, yordamchi obrazlar, ijobiy va salbiy obrazlar, shuningdek, ramziy va tipik obrazlar mavjud. Har bir obraz asarda maʼlum bir vazifani bajaradi va umumiy gʻoyaning ochilishiga xizmat qiladi.

O'zbek adabiyotshunoslari obrazlar tasnifiga to'xtalar ekan, ularni yaratilish usuli, uslub va tasviriy vositalar, ijodiy metod asoslariga ko'ra, asar qurulishidagi o'rniga qarab murakkablik va ko'lamlilik, perdmelik va umumlashmalik darajasiga, ifoda va tasvir planlari munosabatiga ko'ra qator turlarga bo'lib tahlil qilingan.

Jumladan H.Umurov adabiy tur va janrlar, uslub va tasviriy vositalarga ko'ra obrazlar quyidagicha tasnifini beradi. 1. Epik obrazlar; 2. Lirik obraz; 3. Dramatik obraz; 4. Xayoliy-fantastik obrazlar; 5. Afsonaviy obrazlar; 6. Mifologik obrazlar; 7. Ma'joziy (simvolik) obrazlar; 8. Kinoyaviy (allegorik) obraz; 9. Satirik obraz; 10. Yumoristik obraz kabi turlarini tahlil qiladi.

Yuqoridagi obraz turlari tasnifi T.Boboyevning "Adabiyotshunoslik asoslari" darsligida ham deyarli umumiy yondashuvlarni ko'rishimiz mumkin. Bulardan farqli ravishda D.Quronovning "Adabiyot nazariyasi asoslari" darsligida obrazlar tasnifi bo'yicha boshqacha yondashuv mavjud. Ya'ni nazriyotchi badiiy obrazlarni murakkablik darajasiga ko'ra: 1. Elementar obraz; 2. Detal-obraz; 3. Peyzaj (interyer va natyurmort); 4. Inson obrazi; 5. Obrazli gipertizim tarzida beshta (A.I.Nikolayev)

Adabiyot hayotni ikki xil yo'l bilan tadqiq etadi: biri - tasdiqlash, ikkinchisi inkor etish. Shunga ko'ra ko'pchilik adabiyotshunoslar obrazlarni ijobiy va salbiy obrazlar kabi turlarga ajratishgan. Bu jihatdan farqli ravishda D.Quronov ijobiy va salbiy obrazlarni ijodkor estetik ideali bilan munosabatiga ko'ra yondashadi. Adabiyotshunoslikda badiiy obraz keng va tor m'noda ishlatiladi. Biz keng ma'nodagi obrazlarga ijodkor tomonidan borliqdagi barcha unsurlarning kuzatilgan, qayta ishlangan aksini ko'ramiz. Badiiy asarlar tahlilida kichik bir detalgacha bachasi ma'lum bir g'oyaviy yuk ifodalaydi va obraz sifatida nazarda tutiladi. Obrazning tor ma'noda qo'llanilishida esa badiiy asarlardagi inson obrazi asos qilib olinadi. Demak, badiiy adabiyotning markaziy tushunchalari inson obrazi asosida yuzaga chiqadi. Badiiy asardagi boshqa obrazlar esa inson tasvirini atroflicha yoritishga xizmat qiladi. Demak inson adabiyotning asosiy tasvir vositasi hisoblanadi, shuni inobatga olgan holda bosh qahramonlari hayvonalar bo'lgan masallarda ham majoziy ravishda asosiy g'oya insonlarning hatti-harakatlarini, psixologik holatlarni yoritishga qaratilgan.

Badiiy asarda obrazlar yozuvchi pozitsiyasiga ko‘ra turlicha yoritiladi. Muallif ayrim obrazlarni ijobiy, ayrimlarini esa salbiy jihatlari bilan tasvirlashi mumkin. Biroq real hayotdagi inson kabi badiiy obraz ham mutlaq darajada faqat ijobiy yoki faqat salbiy bo‘lib qolmaydi. Chunki inson tabiatining o‘zi murakkab bo‘lib, unda turli qarama-qarshi sifatlar mujassam bo‘ladi. Shu sababli yozuvchi ko‘pincha obrazni hayotiylik tamoyiliga asoslanib, uning turli qirralarini ochishga intiladi.

Ba‘zan asarda ayrim obrazlarga nisbatan muallifning neytral munosabati ham kuzatiladi. Bunday hollarda obraz voqealar rivoji jarayonida o‘zini turlicha namoyon etadi va o‘quvchi uni mustaqil baholash imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa asarning badiiy qimmatini yanada oshiradi.

Masalan, Tohir Malikning “Alvido bolalik” qissasidagi Qamariddin obrazi murakkab xarakterli obraz sifatida e‘tiborni tortadi. U tashqi tomondan jinoyat olamiga mansub shaxs sifatida tasvirlansa-da, uning ichki dunyosida bolalik orzulari, ilm olishga bo‘lgan intilish va yaxshilikka umid kabi ijobiy his-tuyg‘ular yashiringan. Bu holat obrazning biryoqlama emas, balki ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi.

Adabiyotshunoslikda inson obrazi bilan bog‘liq holda “personaj”, “qahramon” va “xarakter” kabi tushunchalar ham qo‘llaniladi. Ular ko‘pincha yaqin ma’noda ishlatilsa-da, mazmun jihatidan ayrim farqlarga ega.

Personaj deganda badiiy asarda ishtirok etuvchi barcha obrazlar tushuniladi. Ular asarning bosh yoki epizodik qahramonlari bo‘lishidan qat’i nazar, voqealar tizimida ma’lum o‘rinni egallaydi. Har bir personaj asarning umumiy tuzilmasiga xizmat qiladi.

Qahramon esa asarda yetakchi o‘rinni egallagan, voqealar rivojini belgilab beruvchi asosiy obraz hisoblanadi. Odatda, asarning g‘oyaviy mazmuni aynan qahramon faoliyati va uning taqdiri orqali ochib beriladi. Boshqa personajlar esa shu qahramon bilan bog‘liq holda asarga kiritilib, yordamchi vazifani bajaradi.

Xarakter esa obrazning ichki mohiyatini, ya’ni uning fe‘l-atvori, dunyoqarashi, orzu-intilishlari va ijtimoiy munosabatlardagi o‘rnini ifodalaydi. Xarakter qanchalik chuqur va

mukammal ochib berilsa, badiiy asarning g'oyaviy-estetik qiymati ham shunchalik ortadi. Chunki inson xarakteri aynan jamiyat va ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi.

Shunday qilib, badiiy asarda obrazlar turli ko'rinish va darajalarda namoyon bo'lib, ularning har biri asarning mazmunini ochishda muhim rol o'ynaydi. Obrazlarning ijobiy, salbiy yoki murakkab xarakterda tasvirlanishi esa asarning hayotiyligini va badiiy ta'sir kuchini oshiradi.

Badiiy asarda obrazlarning badiiy mukammalligi ko'p jihatdan ularning hayotiy asosga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Yozuvchi obraz yaratishda real hayotdagi insonlarning xarakteri, ruhiy kechinmalari va ijtimoiy muhitini chuqur o'rganadi hamda uni badiiy talqin orqali ifodalaydi. Shu sababli obrazlar o'quvchiga ishonarli va ta'sirchan ko'rinadi. Bunday obrazlar orqali muallif jamiyatdagi muammolarni, insoniy munosabatlarni va ma'naviy qadriyatlarni yoritadi.

Obrazlarning yana bir muhim xususiyati — ularning rivojlanish jarayonidir. Ko'pgina badiiy asarlarda obrazlar voqealar davomida o'zgarib, ma'lum bir ichki taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tadi. Bu jarayon obrazning yanada jonli va hayotiy bo'lishiga xizmat qiladi. Masalan, dastlab sodda yoki tajribasiz ko'ringan qahramon voqealar ta'sirida chiniqadi, hayotga bo'lgan qarashlari o'zgaradi, irodasi mustahkamlanadi. Bunday o'zgarishlar obrazning xarakterini to'liq ochishga yordam beradi.

Shuningdek, badiiy asarda obrazlar o'zaro munosabatlar tizimi orqali ham namoyon bo'ladi. Hech bir obraz alohida holda mavjud bo'lmaydi, balki boshqa obrazlar bilan bog'liq holda ochiladi. Ular o'rtasidagi qarama-qarshilik, hamkorlik yoki ziddlik asarning konfliktini yuzaga keltiradi. Aynan shu konflikt orqali qahramonlarning ichki dunyosi, maqsadi va qarashlari yanada aniqroq ko'rinadi. Konflikt badiiy asarning harakatlantiruvchi kuchi sifatida obrazlarni rivojlantiradi va voqealar dinamikasini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, obrazlar muallif g'oyasini ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi. Yozuvchi o'z qarashlarini bevosita bayon etmasdan, balki obrazlar orqali o'quvchiga yetkazadi. Shu bois har bir obraz asarda muayyan g'oyaviy yukni o'zida mujassam etadi. Ijobiy obrazlar orqali ezgulik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar targ'ib qilinsa, salbiy

obrazlar orqali illatlar, kamchiliklar tanqid qilinadi. Bu esa o'quvchida ma'naviy xulosa chiqarish imkonini beradi.

Badiiy obrazlarning turlari ham xilma-xildir. Ular orasida tipik obrazlar alohida o'rin egallaydi. Tipik obrazlar ma'lum bir ijtimoiy qatlam yoki davrga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Bunday obrazlar orqali muallif kengroq ijtimoiy muammolarni yoritadi. Individual obrazlar esa o'ziga xosligi, betakror xarakteri bilan ajralib turadi. Ular aniq bir shaxsning ichki dunyosini chuqur ochib beradi.

Shu bilan birga, ramziy obrazlar ham adabiyotda muhim ahamiyatga ega. Ramziy obrazlar bevosita ma'nodan tashqari, yashirin ma'no ham anglatadi. Ular orqali muallif murakkab g'oyalarni qisqa va ta'sirchan tarzda ifodalash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa asarning badiiy-estetik qimmatini oshiradi.

Obraz yaratishda til va uslub ham muhim rol o'ynaydi. Yozuvchi obrazning xarakterini ochishda uning nutqi, tasviri, muhit bilan aloqasi va psixologik holatlarini tasvirlash orqali o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, dialoglar obrazning ichki dunyosini ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Har bir obrazning nutqi uning dunyoqarashi, saviyasi va ijtimoiy mavqeini aks ettiradi.

Badiiy asarda obrazlarning muvaffaqiyatli yaratilishi o'quvchida chuqur taassurot qoldiradi. O'quvchi qahramon bilan birga yashaydi, uning quvonch va iztiroblarini his qiladi, u bilan birga fikrlaydi. Bu esa adabiyotning tarbiyaviy va estetik ahamiyatini yanada oshiradi.

Badiiy asarda obrazlar markaziy o'rin egallab, asarning mazmuni, g'oyasi va badiiy qiymatini belgilaydi. Obrazlarning turli ko'rinishlari, ularning o'zaro munosabatlari va ichki rivoji asarni jonli va ta'sirchan qiladi. Yozuvchi tomonidan yaratilgan har bir obraz o'ziga xos badiiy dunyoni ifodalaydi va o'quvchini chuqur mushohadaga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, jahon adabiyotshunosligida obraz asarda o'ynagan roli, yaratilish sifati, umumlashma xarakterni ifodalashiga ko'ra uch turga ajratiladi. Birja obrazlar va arxetipik xarakterlar yozuvchi uchun tayyor xomashyo bazasi bo'la oladi. Mualliflar qiymati baland kitob yozish uchun asarni dinamik xarakterdagi round obrazlar

bilan to'ldirishga, flat, streotip, klishelardan foydalanmaslikka harakat qilishadi, kitobxonga avvaldan tanish arxetiplarni qiziqarli qilish uchun ularni noodatiy xususiyatlar bilan boyitadi, bir-birini yanada yorqinroq tasvirlashga yordam beruvchi folgalarni butun asar bo'ylab joylashtirishadi, murakkab xarakterdagi bosh obraz atrofiga murakkab xarakterdagi yordamchi, antagonist, sevgi juftini joylashtiradi. Bizningcha, o'zbek adabiyotshunosligida ham yuqorida keltirilgan tushunchalarning faol qo'llanilishi badiiy qimmatini baland obrazlar yaratilishida samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilmurod Quranov. Adabiyotshunoslikka kirish - Toshkent. "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti". 2004. – 242 bet.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020
3. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'.G'ulom, 2018.
4. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – T.: Bookmany Print. 2022.
5. Kit Kittelstad. Types of characters in Fiction. // Yourdictionary.
<https://examples.yourdictionary.com/types-of-characters-in-fiction.html>